

เส้นทางการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตรไทย

ผศ.ดร.สุรพล จันทราปัติย์

ผู้ทรงคุณวุฒิ International Water Management Institute (IWMI)

หัวข้อที่ยกมาให้เขียนนี้น่าสนใจและท้าทายมาก แต่หากจะให้ตอบอย่างชัดเจนและแน่นอนนั้นทำได้ไม่ถนัดนัก สมควรจะมีการวิเคราะห์เจาะลึก โดยมีข้อมูลและหลักฐานอ้างอิงให้น่าเชื่อถือทีเดียว แต่ผู้เขียนคงขอให้บทความนี้เป็นเพียงเสียงสะท้อนเสียงหนึ่ง ที่นำไปสู่การวิเคราะห์ วิจัย และหาข้อสรุปให้ลงตัว มากกว่าที่จะเขียนเป็นบทความทางวิชาการ

เมื่อจะกล่าวถึงเส้นทางการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตรของไทย ก็ต้องมาตั้งต้นพิจารณากันก่อนว่าขณะนี้การส่งเสริมการเกษตรของไทยเราอยู่ตรงไหนกันแน่ ถ้าตอบคำถามนี้ไม่ได้ชัดเจน การจะบอกถึงเส้นทางการพัฒนาในอนาคตก็คงทำได้ไม่ชัดเจนเช่นเดียวกัน

ผู้เขียนจะกล่าวถึงการส่งเสริมการเกษตรใน 2 สถานะ คือ การส่งเสริมการเกษตรในสถานะที่เป็นภาระหน้าที่ (function) หนึ่งในการพัฒนาการเกษตร กับ การส่งเสริมการเกษตรในสถานะที่เป็นสาขาวิชา (discipline) หนึ่ง ที่มีการเรียนการสอนกันในสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่ง

การส่งเสริมการเกษตร ในสถานะที่เป็นภาระหน้าที่หนึ่งในการพัฒนาการเกษตรนั้น ตั้งแต่ ปี 2511 จนถึงปัจจุบัน ตกเป็นภารกิจของกรมส่งเสริมการเกษตรที่ “เพิ่มศักยภาพของเกษตรกรในการผลิต การแปรรูป การเพิ่มมูลค่าในสินค้าเกษตร การกำหนดมาตรการและแนวทางในการส่งเสริมการเกษตร การควบคุมคุณภาพสินค้าและผลิตภัณฑ์ ตลอดจนการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรสู่เกษตรกร เพื่อสร้างรายได้และความมั่นคงในการผลิตและประกอบอาชีพการเกษตร” แต่ก็ยังมีอีกหลายหน่วยงานในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ทำงานส่งเสริมด้วย ดังนั้น เส้นทางการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตรจึงมิได้หมายถึงเส้นทางการพัฒนากรมส่งเสริมการเกษตร แต่รวมถึงหน่วยงานอื่น ๆ ด้วย

การส่งเสริมการเกษตรของไทย ไม่อาจกล่าวได้ชัดเจนว่ากำลังทำอะไรกันอยู่แน่ เพราะโดยแท้จริงแล้ว นโยบายการส่งเสริมได้รับอิทธิพลสูงมากจากนโยบายรัฐ และนโยบายจากฝ่ายการเมืองที่เข้ามาชี้แนะและเร่งรัด เพื่อหวังผลทางการเมืองมากกว่าความยั่งยืนในการพัฒนา จึงทำให้มีความผันผวนและไร้ทิศทาง เป็นผลให้งานส่งเสริมในภาพรวมระดับกรม ขาดเป้าหมายและการดำเนินงานที่ชัดเจน เมื่อถึงระดับผู้ปฏิบัติงานส่งเสริม จึงยิ่งเกิดความสับสนมากขึ้นและทำงานด้วยความยุ่งยาก งานที่ให้ทำก็มากมาย ทั้งงานตามบทบาทอำนาจหน้าที่และงานที่ได้รับมอบหมายอย่างอื่น งานที่ทำอยู่ยังไม่ทันแล้ว งานใหม่ก็ทับถมลงมาอีก ผู้ปฏิบัติงานส่งเสริมจึงเกิดสภาพ “สับสน จนใจ” และมีไม่น้อยที่ถึงกับ “จนปัญญา” เอาคือ ๆ เพราะไม่รู้ว่าจะทำอะไรกันแน่ แถมยังไม่รู้ว่าตนกำลังทำอะไร เพื่ออะไรทำไมจึงต้องทำ และยังจัดลำดับความสำคัญของงานไม่ถูกอีกด้วย คราวเรือนเกษตรกรที่แท้จริงคือกลุ่มเป้าหมายในงานส่งเสริม กลายเป็นผู้รับเคราะห์ และรอด้วยความหวังที่ริบหรี่ลงเรื่อย ๆ ปรัชญาการส่งเสริมที่ว่า “ช่วยเกษตรกรให้ช่วยตนเองได้” จึงกลายเป็นเรื่องจริงอิงนิยาย เพราะตลอดเรื่องกลายเป็นเกษตรกรช่วยตนเองไปก่อนเถอะ ตัวใครตัวมัน ฉันท (ผู้ปฏิบัติงานส่งเสริม) เองก็เกือบจะเอาตัวไม่รอดเหมือนกัน นายฉันทยิ่งหนักกว่าอีก เพราะหากทำงานไม่ทันไม่ถูกใจ ฝ่ายการเมืองเขาก็ว่าไม่

สนองนโยบาย ถูกย้ายเอาคือ ๆ เมื่อมองภาพงานส่งเสริมและผู้ปฏิบัติงานส่งเสริมว่า ขณะนี้อยู่ที่ไหน จึงน่าจะสรุปได้ว่า **“อยู่ที่ฝ่าย (หนัก) การเมืองไป!”**

ผู้เขียนจึงมีความเห็นใจคนทำงานส่งเสริมอยู่มาก แต่ขอเรียนว่าท่านทำอะไรไม่ได้ เส้นทาง การส่งเสริมในอนาคตไม่ถึงกับมืดมนหรอก เกษตรกรแม้จะเบื่อหน่ายกับการรอคอย แต่พวกเขาก็ยังคงรอ ท่านอยู่อีกนั่นแหละ

เส้นทางพัฒนาการส่งเสริมอยู่ที่เกษตรกร หากท่านทำให้พวกเขา รวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร ที่เข้มแข็ง และมีอำนาจในการต่อรองได้อย่างแท้จริงแล้ว พวกเขาจะเป็นผู้ต่อรองกับนักการเมืองเอง

อย่าทำงานกับเกษตรกรชายจนลืมนะเกษตรกรหญิงหรือแม่บ้านเกษตรกร เพราะกลุ่มนี้มีพลังอำนาจและมีส่วนในการตัดสินใจของครอบครัวอยู่มาก เด็กและเยาวชนในครอบครัวก็จะทิ้งไม่ได้เป็นอันขาด เพราะพวกเขาจะเป็นเสมือนคลื่นลูกใหม่ ที่แม่จะเริ่มจากคลื่นลูกเล็ก ๆ แต่ก็ทยอยและรวมกันเป็นคลื่นลูกใหญ่ สามารถสร้างสรรค์และทำลายสิ่งที่ขวางหน้าได้ทั้งสิ้น

การฝึกอบรมและพัฒนาบุคคลในครอบครัว ต้องไม่ทำอย่างที่ผ่านมา ที่เน้นเพียงการให้ความรู้ และเพิ่มทักษะ เพื่อให้พวกเขาเป็นเพียงปัจจัยการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยไม่สนใจเปลี่ยนแปลงท่าทีความรู้สึก แต่ต้องเน้นการสร้าง **“ความเป็นคน”** ที่มีคุณค่าและคุณธรรม ที่ทำให้เขาอยู่ดีมีสุขได้ด้วยวิธีการพึ่งตนเองและพึ่งพากันและกัน

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมควรนำมาและยึดถือปฏิบัติ โดยทั่วกัน จะเกิดผลดีทั้งส่วนตัวและส่วนรวม

ทฤษฎีใหม่ของพระองค์ท่าน ก็มีขั้นตอนที่ผู้ทำงานส่งเสริมคุ้นเคย สามารถนำมาไปปรับใช้ได้โดยง่าย

การทำให้ครัวเรือนเกษตรกรพออยู่พอกิน แล้วขยับไปมีกินมีใช้ จนถึงขั้นเหลือกินเหลือใช้ นั่นไม่เก็นกำลังความสามารถของคนทำงานส่งเสริมหรอก การให้เกษตรกรดำเนินชีวิตอย่างมีหลักและฐานที่มั่นคง เมื่อจะขึ้นสู่ยอดจึงไม่สั่นคลอน แดงจะมีความมั่นคงและยั่งยืนอย่างมากด้วยซ้ำ

นี่ว่ากันในระดับรากหญ้าหรือระดับล่าง ที่ต้องให้พวกเขาเข้มแข็ง และใช้ความพยายามในการปรับปรุงอาชีพการเกษตรด้วยพลังและความคิดริเริ่มของพวกเขาเอง ที่สำคัญอย่าละทิ้งไร่นาแผ่นดินถิ่นเกิดเป็นอันขาด เพราะจะทำให้เกษตรกรกลายเป็น **“เกษตรกรกรรมกร”** ที่ทำกินในที่ดินที่เคยเป็นของตนเองมาก่อน มีแต่จะถูกเหยียบย่ำ และกลายเป็นเพียงปัจจัยการผลิตที่ได้ค่าแรงต่ำเท่านั้น

อย่าไปหลงละเมอกับนโยบายของรัฐที่ส่งแรงงานไทยไปต่างประเทศ แล้วหลงไหลได้ปลื้มกับรายได้เข้าประเทศ จนลืมนึกว่ารัฐนั่นเองที่ผลักไสไล่ส่งให้คนละทิ้งไร่นา หวังให้ไปตายเอาดาบหน้า กลับมาบ้านก็ล้มเหลว กลายเป็นว่า **“ไปก็เสียนา มากก็เสียเมีย”** ครอบครัวเกิดความแตกแยก เด็กและผู้สูงอายุถูกละทิ้ง เกิดปัญหาสังคมตามมา ส่วนในระดับประเทศก็อย่างที่เห็นกันอยู่ **“เศรษฐกิจไม่ดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน ผู้คนฝ่าฝืนกฎหมาย กลายเป็นประเทศไม่มีความสันติสุข”** อย่างนี้ชอบกันหรือ?

ในระดับประเทศหรือระดับบน ภาวะเศรษฐกิจโลกที่ตกต่ำ มีผลกระทบต่อผู้ประกอบการอาชีพเกษตรกรรุนแรงมากขึ้น ระบบการค้าเสรีเริ่มมีมาตรการใหม่ ๆ เพื่อช่วงชิงตลาดการค้า การกีดกัน และกีดกันทางการค้ามีมากขึ้น อาชีพเกษตรกรล่มสั่นคลอน เพราะมีการแข่งขันสินค้าเกษตรด้านราคา

และคุณภาพมากกว่าเดิม ราคาผลผลิตผันผวนไม่แน่นอน ความสมบูรณ์ของทรัพยากรลดลง ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น สภาพดินฟ้าอากาศแปรปรวน ภัยธรรมชาติส่งผลกระทบรุนแรงมากขึ้น เหล่านี้ล้วนมีผลกระทบต่อ การดำเนินงานและพัฒนาการส่งเสริมทั้งสิ้น ต้องมีการจัดระบบพยากรณ์และเตือนภัยด้านการผลิตและ ภัยธรรมชาติ มีการประกันพืชผลและผลผลิตทางการเกษตรอย่างเป็นธรรม ลดการใช้ทรัพยากรที่มี ผลกระทบทางลบต่อสภาพแวดล้อม สร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกลุ่มหรือองค์กร จัดการ ฝึกอบรมและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง มีการใช้ความพยายามร่วมกันระหว่าง หน่วยงานที่มีภาระหน้าที่ในงานวิจัยและส่งเสริม ดำเนินงานแบบบูรณาการและยึดชุมชนเป็นตัวตั้ง จัดระบบข้อมูลสารสนเทศที่จะใช้ประกอบการตัดสินใจผลิตของเกษตรกร รวมไปถึงการตลาด มีการวิจัย ทดสอบในไร่นาด้วยการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ก่อนนำนวัตกรรมจากสถานีวิจัยทดลองไปส่งเสริม เผยแพร่แก่เกษตรกรโดยตรง รวมทั้งจัดวางระบบการติดตามและประเมินแบบมีส่วนร่วมด้วยเหล่านี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ต้องพัฒนาในอนาคตอันใกล้ เพื่อให้การส่งเสริมการเกษตรสามารถผลักดัน ให้ การพัฒนาการเกษตรขับเคลื่อนไปได้อย่างมีจุดหมายและได้ผล

ในส่วนของการส่งเสริมในสถานะที่เป็นสาขาวิชา จะต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีการคิด จากการผลิตบุคลากรที่ให้อำนาจทำอะไรได้ (ซึ่งแค่นี้ไม่พอ) ไปเป็นให้เขาไปช่วยให้คนอื่นสามารถทำอะไรได้ อีกด้วย คำกล่าวที่ว่า “การส่งเสริมต้องเริ่มจากสิ่งที่บุคคลเป้าหมายเป็นอยู่ และสร้างจากสิ่งที่พวกเขามี” นั้น ต้องนำมาใช้และทำให้เป็นรูปธรรมแทนการกล่าวลอยๆ ดังที่ทำการ สาขาส่งเสริมต้องสร้างความ เป็นมืออาชีพให้เริ่มเกิดแก่ผู้เรียนในขณะที่ยังเรียนอยู่นี้แหละ ไม่ใช่ให้ไปลองผิดลองถูกเอาเมื่อไป ทำงาน เกษตรกรเขาเดือดร้อนมากแล้ว อย่าไปทับถมให้เขาเดือดร้อนลำเค็ญยิ่งขึ้นไปอีกเลย

ผู้เขียนเห็นว่าการเรียนการสอนสาขาส่งเสริมการเกษตร (Agricultural extension) ควรให้ ครอบคลุมไปถึงการพัฒนาชนบทด้วย เพราะประชากรของประเทศส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชนบท และส่วน ใหญ่อีกเหมือนกัน (ร้อยละ 60 ขึ้นไป) ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อเป็นรายได้หลัก ดังนั้น สาขาวิชา นี้จึงควรเป็นการส่งเสริมการเกษตรและชนบท (Agricultural and rural extension) หรือการส่งเสริม การเกษตรและพัฒนาชนบท (Agricultural extension and rural development) ลักษณะของสาขาวิชา นี้เป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary program) ที่ผู้เรียนต้องเรียนทั้งสังคมวิทยาชนบท (Rural sociology) กลุ่มวิชาการส่งเสริม (Extension) การศึกษา (Education เพราะเกี่ยวกับการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลง พฤติกรรม) การกระตุ้นใจ (Motivation) การสื่อสาร (Communication) การเจรจาต่อรอง (Negotiation) การบริหารจัดการ (Management) การฝึกอบรมและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Training and human resource development) เศรษฐศาสตร์ (Economics) การจัดการฟาร์ม (Farm management) การวิจัย (Research) การประเมินผล (Evaluation) การวิเคราะห์ชุมชน (Community analysis) เหล่านี้เป็นต้น ส่วน ที่จะเรียนเจาะลึกในวิชาใดและเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับระดับการศึกษาว่าจะเป็นปริญญาตรี โท หรือเอก แต่ ไม่ว่าจะศึกษาระดับใด ควรจัดการเรียนการสอนให้ครบ 3 ส่วน คือ (1) ส่วนการศึกษาและฝึกอบรม (education and training) (2) ส่วนการลงปฏิบัติจริงในสนาม (field practice) และ (3) ส่วนการประเมินผล (evaluation) เพื่อการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง (experiential learning) โดยถ่ายโยงการเรียนรู้ (transfer

of learning) จากกิจกรรมการเรียนการสอนในชั้น ลงไปในงานฝึกภาคสนาม แล้ววิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปผลการประเมินเป็น ตัวแบบที่ใช้เป็นบทเรียน (lessons learned) ต่อไป

ผู้เรียนสาขาในระดับปริญญาตรี ต้องเน้นให้เป็นนักปฏิบัติการ คือเป็น Extension worker จริงๆ ที่สามารถทำงานด้านการเกษตรร่วมกับครัวเรือนเกษตรกรได้อย่างคล่องตัว ส่วนระดับปริญญาโทมุ่งให้เป็นหัวหน้าหรือผู้นิเทศงาน (Supervisor) ที่สามารถสอนงาน วางแผน ติดตามกำกับดูแล และประเมินผลโครงการ (Program planning, monitoring and evaluation) การวิจัยทดสอบในไร่นา (On-farm research) การวิจัยประเมินผล (Evaluation research) การบริหาร (ครอบคลุมถึงการบริหารองค์กร การบริหารงานบุคคล การบริหารความขัดแย้ง การเจรจาต่อรอง การประชาสัมพันธ์ เป็นต้น) และอื่นๆ โดยจัดให้มีหลักสูตรแกน (Core courses) กับหลักสูตรเสริมที่จัดแยกเป็นสาย (Branches) เพื่อให้เลือกเรียนตามแนวทางการไปประกอบอาชีพได้ เช่น ไปเป็นอาจารย์/นักวิชาการ หรือเป็นนักวิจัย หรือเป็นนักบริหารนิเทศงานส่งเสริม เป็นต้น ส่วนระดับปริญญาเอกนั้น เน้นการเป็นหัวหน้าโครงการวิจัยทางการส่งเสริมการเกษตรและชนบท หรือผู้วางแผนและประเมินผลกระทบบโครงการ หรือผู้บริหารระดับกลาง เป็นต้น รายละเอียดคงขอละไว้ก่อน เพราะยังมีประเด็นที่ควรคำนึงถึงอีกมาก

ดังที่ผู้เขียนได้ระบุไว้แต่ต้นว่าบทความนี้มีได้แสดงผลสรุป แต่เพื่อกระตุ้นหรือเชิญชวนให้มีการวิเคราะห์ วิจัย และร่วมกันหาข้อสรุปต่อไป ว่าเส้นทางพัฒนาการส่งเสริมการเกษตรไทยนั้นควรเป็นเช่นไร ความคิดเห็นของผู้เขียนเป็นอิสระ และไม่ผูกพันว่าภาควิชาส่งเสริมและนิเทศศาสตร์เกษตรต้องรับผิดชอบข้อความหรือเนื้อความส่วนใด ผู้เขียนยินดีและพร้อมรับฟังความคิดเห็นของท่านผู้อ่าน ไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือมีความเห็นแย้งก็ตาม ผู้เขียนยึดถือว่าการส่งเสริมการเกษตรมิใช่การสอนเกษตรกรหรือมุ่งให้เกษตรกรยอมรับในความคิด แนวทาง วิธีการ หรือสิ่งที่นำไปเผยแพร่แนะนำแต่อย่างใด ตรงกันข้าม การส่งเสริมการเกษตรเป็นการนำเสนอความรู้ ข่าวสาร เทคโนโลยีที่เป็นทางเลือกแก่เกษตรกร ส่วนที่เกษตรกรจะยอมรับหรือไม่นั้น เป็นการตัดสินใจโดยอิสระของเขา ดังนั้น บทความนี้จึงมีจุดมุ่งเพื่อนำเสนอความคิดที่เป็นทางเลือกในการพัฒนาการส่งเสริมเช่นกัน ส่วนที่จะตัดสินใจอย่างไรนั้น ขอละไว้แก่ท่านผู้อ่านทุกท่าน

สุรพล จันทร์ภักดิ์